



JÄMEJALA REHABILITEERIMINE

Lauri Sommer. Sealpool sood. Toimetanud Liina Smolin. Kirjastus Menu, 2014. 270 lk.

Mõnda järjekordset omaeluloolist teost käes hoides, lehitsedes või lugedes olen üha sagedamini tabanud end küsimast, kust võtab autor selle veendumuse, et tema elu, ümbrus, põlvnemise ja kujunemise lugu läheb ka enamatele kui vaid kõige lähedasematele inimestele nii korda, et tasub jännata selle raamatuks vormistamisega. Mõnel juhul jääbki kahtlus püsima ja raamatu lugemisest ei saa asja. Ent Lauri Sommer on nüüdseks juba teist korda kinnitanud, et tasub küll oma lugu raamatusse raiuda. Kui 2012. aastal ilmunud „Räestu raamat“ teenis hea vastuvõtu ja pärjati Võrumaa Bernard Kangro nimelise kirjandusauhinnaga, siis „Sealpool sood“ on selle väärikas paariline. Mõlemad on paigaloolised raamatud, mis seovad autori pärinemise kindlate maastikega ja pakuvad lisaks ohtralt uurimistööol põhinevat kultuuriloolist materjali. Kui „Räestu raamat“ jälgis Setomaalt Sännani ulatuvat Sommeri emapoolset liini, siis „Sealpool sood“ keskendub Viljandi ümbrusele ja eriti Jämejalale ning lähisugulastest pälvib enim tähelepanu isa Ilmar Soomere ja tema suguvõsa. Seega kokku justkui diloogia, ent öelda selle osade kohta „ema-raamat“ ja „isa-raamat“ oleks siiski liiga ühekülgne. Peamine on käesolevas raamatus ikkagi koht, kus ollakse ilmale tulnud, kodupaik, kust on mindud ja kuhu on tagasi tulnud, aastakümneid hiljem ka niisama uitama ja uudistama, kui kodu enam ei ole ja on ainult koht. Seejuures

kirjeldatakse ümbruskonna ajalugu hõlmavamalt, kui seda eeldaks autori ajalik eluiga (sündinud 1973), tema isiklik mäluhaht ja vahetu elukogemus.

Muuseas, kui „Räestu raamat“ on tiitellehele trükitud daatumite järgi kirjutatud aastail 2006–2011, siis „Sealpool sood“ 2006–2014. Kas oletada siin ajamahukamat tööd isikliku mäluainese sõelumise ja sekundaarse trükimaterjali (Viljandi ajalehtede aastakäigud) läbitöötamisega või ka teatud psühholoogiliste ja delikaatsete teemade, nagu isa ja poja suhete käsitlemisest lähtuvate sisepingete ületamist? Tulemus mõjub igatahes usaldusväärsema faktilisest küljest, taktitundelisena hingeeluliste teemade käsitlemisel ja poeetiliselt väljapeetuna seal, kus seda on vähem või rohkem teadlikult taotletud.

Lauri Sommeriga lapsepõlvemaad jaganud Berk Vaher küsib oma retsensioonis,¹ kas ilma „kriitilise distantsita“ on üldse arvustamine kohane, vastates samas jaatavalt. Enesest mõista on sellisel juhul tegemist sarnaste mälupaikadega ja see tähendab kas äratundmist või ärgitab vaidlemiskihku. Teiselt poolt võiks aga küsida, kas ja kuidas kõnetab raamat neid lugejaid, kellel Viljandi või Jämejalaga igasugune nostalgiline ja emotsionaalne suhe puudub. Pean siiski üles tunnistama, et mu oma lapsepõlvemaad on „Räestu raamatu“ kandis ja vaevalt suudan tolle raamatu heaks kiitnuna² olla kriitiliselt distantseeritud

¹ B. V a h e r, Algallika toidul. – Vikerkaar 2014, nr 10–11, lk 181.

² J. K r o n b e r g, Pastoraalne oratoorium. – Maaleht 27. IX 2012.

ka praegu. Seda enam, et kohe algusest peale hakkavad need kaks raamatut kokku kõlama, varasema kaja tuleb teiega kaasa, kõlab võimendatultki. Seal voolab Pärlijõgi, siin Valuoja. Sommer alustab veest ja ürgsest ajast ning see on universaalne. Oma vahetust elukogemusest väljaspool jälgib ta kodukandi pinnavormide arengut jäämägede sulamisest alates. Selles on tunda maailma loomist pealt näinu pilku, koguni midagi vanatestamentlikku, mis toob meelde „Räestu raamatus” käsitletud Sänna Trubaduuri Artur Adsoni maastikud koos piibellike paralleelidega. Võrdlus varavana Adsoni kodukohalebusega paneks ka Sommerile justkui vanust juurde, vähemalt lugeja silmis. Nagu see muuseas juhtub ka Andrus Kasemaa „Leskede kadunud maailmas”. Ma ei pea siin silmas autori bioloogilist vananemist, vaid kujundlikku sõnaseadmist ja meelemõnu, omamoodi sünesteesi, erinevate aistingute koosmõju. See võrdlus ei tule tegelikult kahjuks, eriti kui panna tähele Sommeri elutarkust ja Adsoni puhul natuke tüütuks muutuvate sentimentaalsete deminutiivide vältimist. Nostalgia puhang pole Sommerit veel tabanud, tema just suudabki möödanikku vaadelda haletsemata ja tagasi ihalemata. Kuigi Kasemaa nekromantiline fetišism pole Sommerile omane, on midagi kadunud aegade ja kulunud asjade kopituslõhnast jäänud tallegi külge, imbutunud sõnadesse, voolanud teksti.

Ent Sommerile on esemetest hoopis tähtsam loodus, maastik, park, vesi, haigla, viimaks ka linn, mille kõigi ajalugu ja tänapäevaseks kujunemist ta jälgib. Lõpuks ümbritseb kõike vesi, lk 21 mainitakse ürgmerd, lk 24 kinnitab värsiga „Vete kohal hõljuv Vaim” algav luuletus todasama juba mainitud vanatestamentlikkust. Aga samaaegselt tõendab see ka looduseaduste kehtivust: vesi, mis annab elu, oleks selle peaaegu ka võtnud, nagu loeme Sommeri uppu-missurmast pääsemise kohta (lk 189).

Purskkaevu ja Valuoja voolu kuulamisega raamat ka lõpeb. Vahepeal koorib Sommer kodupaigalt erinevaid ajakihistusi rehepeksust üle hevivate kuni tänasesse päeva välja ning kõigil on kõigegea seos. Ta teab, millal on tehtud kurepesa ja millal see lagunes. Ta laseb mälu-maastikel seguneda unenäguidega, seob oma kogetud kaasajaga folkloorseid, mütoloogilisi tegelasi, vallates hästi ka pärimuslikku minevikku. Ta süveneb melioratsiooni ja linnaplaneerimisse ega lähe seejuures tüütuks, vaid teeb seda suure pühendumuse ja põhjalikkusega, millise omaduse arvab end pärinud olevat oma isalt (lk 166), psühhiaater ja parapsühholoog Ilmar Soomerelt. Sellises mäluainesesse kaevumises elab edasi ja teostub lapsepõlves arheoloogiks saamise kirk (lk 80).

See on esimene põhjus, miks hästi kirjutatud omaelulooline raamat suvalist lugejat kõnetab, nii et tahaks hüüatada: igale asumile, igale paigale oma Sommer, et Eestimaa saaks kaetud selliste teostega! Kasuks tulevad raamatule lisatud illustreeriv pildirida ja muud visuaalsed kujundusdetailid, mistõttu tervik meenutab tehniliselt natuke W. G. Sebaldi teoseid. Ja muidugi ka muusika, autori välja pakutud heliriba, millest nende sõnade kirjutamise taustal mängib veidi unelev ja äraolev Nick Drake, üks Sommeri paleusi. Rääkimata keelekasutusest, millesse autor poetab ajuti lugeja tähelepanu aktiveerivaid isikupäraseid sõnavorme.

Teine põhjus on konkreetsem ja otseselt seotud Jämejalaga. Isegi kui meil puudub mis tahes isiklik kokkupuude selle kohaga, äratav selle nimi kusagil meie teadvuses ebamääraseid hullusele ja haigusele viitavaid ning kahtlemata ebaseaduslikke assotsiatsioone, aga ka teatud hämarapärast, hullumeelsust ja geniaalsust paari panevat romantikat ning erilise ihalust. Jämejala on seega tugevalt stigmatiseeritud koht, mida rõhutavad ka raskemeelsuse tsoonideks

nimetatud mustad raamatulehed. Oma isikupärase vaate maailmale, inimestele ja hullusele on Sommer kahtlemata suures osas just sealt kaasa saanud, teatades: „...ma olin Jämejala laps, teist tõugu ja teise fiilinguga kohast kui enamus, ei tahtnud ma minna ei lasteaeda ega kooli” (lk 216). Nii-öelda normaalsed inimesed on ses kandis vähemuses, „sõitva katusega, ebakonventsionaalselt käituv enamus vormis mingi vaimse kliima ka kasvavale lapsele. See ei olnud realistlik paik ja andis sallivust ebatavalise vastu, pani sisse soovi tundmatust avastada. Tajus hulkus, utoopial oli selles kohakeses rohkem ruumi. Koha hõng pysib minus” (lk 209). Vahtunud kokkupuuted Gustav Suitsu sõnu kasutades „elu muulastega”, patsientide igapäevase elu tunnistamine ja nende loomingu tundaõppimine almanahhi „Kontakt” kaudu avardavad varakult maailmapilti ja süvendavad empaatiavõimet, aga arendavad ka kunstimaitset ja loovad edasiseks eluks eelistusi: „Muidugi romantiseerisin ka haigeid, nende mitte-siit-maailmast olekut. Uskusin, et nende omapära, saarelisus, ebakonventsionaalsus, nägemuslikkus ja valus otsesus omab kokkupuudet kunstnike maailmaga” (lk 230). Jämejadal surnud kultuuriinimestest loob Sommer talle omases laadis nauditava portree erakirjastajast ja vagabundist Kusta Toomest (1892–1973), lastes paista hingsugulustki, ega unusta mainida ka Kaarel Irdi. Eks see stigmatiseeritus ilmne ka kirjanike leksikonis, milles Kusta Toome kustumise kohaks ei ole märgitud mitte Jämejala, vaid häbelikult Viljandi,³ ehkki Tartu poolt vaadates pole ka see vale.

³ Eesti kirjanike leksikon. Koost O. Kruus, H. Puhvel, toim H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, 2000, lk 601.

Mingil määral ongi vaimuhaigused kultuuriliselt determineeritud, nende nomenklatuur ei ole ajas muutumatu, teisalt on paikapidav ka Sommeri väide, et „[v]eidruse konstrueerib iga vaataja ise, kõigeväeline avalik arvamus aitab takka” (lk 112). Eemalt vaadates on geniaalsuse ja hulluse kokkupuudete tõdemine pelutav, ent maast-madalast karastunule ka kindel pinnas, oma ohtlikkuses ja häbelisuses siiski ligitõmbav. Nii kinnitabki Sommer, et Viljandit armastab ta „eemalt ja harvade käimiste kaudu” (lk 222), aga Jämejadal hakkas teadlikuks loojaks kujunedes uuesti käima kui algallika toidul (lk 230). Nii saab Jämejala Sommeri käsitluses ka hoopis „normaalsemaks” paigaks, kus elavad samuti inimesed, kellele kõigile olgu paik siin päikese all. Jämejala on rehabiliteeritud, võime raamatu läbi lugenuna tõdeda.

Sommeri sõnul on ta ilmale tulnud õigel ajal ja saanud kaasa kuningliku pärandi. Peaaegu kõik on möödunud välja numeroloogiliselt (lk 147) ja olgu need rehkendustulemused abiks neile, kes usuvad ja sellest tuge saavad. Aga midagi jääb ses elu ahelas ikka tabamatuks ja sõnastamatuks. Kuniks seda püüdmatust, seniks jagub ka elul mõtet. Raamat koosneks nagu kahest tekstikihistusest, millest üks on seestpoolt tulev ja vahest ka sissepoole suunatud eneseanalüüs, teine aga väline maailm – ema, isa, patsientide ja kõigi teiste väliste mõjutajate jäljed ning aja kulgemises nähtud muutlikud mälumaastikud. Ega neid päriselt eristada saa ja pole vajagi. Üks läheb märkamatult üle teiseks, nad liubuvad, põimuvad ning saavad ühte tubakasuitsus, mis tõuseb üle ajavahe Kusta Toome ja Lauri Sommeri piipudest.

JANIKA KRONBERG